

„...mily tapogatózó eljárás folyik még mindig korának legjelesebb költője Csokonai Vitéz Mihály eredetének, honnanvaló származásának és családja történetének felderítése körül, valóban nem szabad csodálkoznunk, hogy az élet és jellemrajz 1000 koronás pályadíjjal kecsegtetett verseny – meddő maradt...”¹ Bármilyen hihetetlen, de az 1906-ban íródott gondolatok mögötti szomorú valóság nem sokat változott. Kétségtelen tény, hogy Csokonai költészetét, életét, „jellemét” kiválóan ismerjük, családjával kapcsolatban is egyre kevesebb a feltáratlan anyakönyvi adatok száma; genealógiai hibák és téves következtetések azonban Szilágyi Ferenc összefoglaló munkájában² ugyanúgy megtalálhatók, mint Kilián Istvánnak a családra vonatkozó tanulmányában.³

Ami alább következik, egy genealógiai munka kapcsán került napvilágra, s ha már így történt, őszinte örömmel tölt el, hogy a tárgyban eddig még nem ismert adatokat tehetek közzé.

A szadai tanító

A *Szada lakosságának genealógiája* című kézirat készítése közben találkoztam először Csokonai József rektor nevével. Engem is, mint másokat, egy ilyen név esetében legelőször is az érdekelt, milyen rokoni kapcsolat van nagy költőnk és a szadai református tanító között.

A kérdésre adandó válasz tekintetében sehol, semmilyen eligazítást nem találtam.⁴ Egyedül Szilágyi Ferenc említett munkája tájékoztatott a szadai tanító és a költő rokonságáról, s ezt a kapcsolatot alátámasztandó a szerző közölte Csokonai József Emich Gusztáv részére írott lemondó nyilatkozatát (lásd a következő lapon).⁵ A költő József nevű öccsének ugyancsak József nevű fia – aki Szilágyi szerint a szadai tanító – 1802. február 12-én született.

¹ SZABÓ Zsigmond, *A Csokonai-család története*, Csokonai Lapok, 1906, 131.

² SZILÁGYI Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály összes költeménye*, Bp., 1975, I, 295.

³ KILIÁN István, *Adatok a Csokonai család történetéhez*, Déri Múzeum Évkönyve, 1976, 406.

⁴ ZOLTAI Lajos, *Adatok a Csokonai család életéhez*, ItK, 1905; KARDOS Albert, *Csokonai atyja*, Magyar Helikon, 1927; VARGHA Balázs, *Csokonai emlékek*, Bp., MTA ITI, 1960.

⁵ OSZK, Athenaeum Irattár, Irattár 3.

*Alatt írott jelen sorain on Székely országos tanító, József néki
 József József Vitéz Mihály Csokonai munda
 mol. Székely tanító Csokonai József Vitéz
 által készíti: Székelyország; nem tudom hogy kell
 ma- egyeztetni, hisz azon papról melyet tudok
 munkál. Székely tanító, mely, és övölve Székely
 ugyan az. Csokonai József Vitéz munda el.
 mely Székely tanító 1840.*

*Csokonai Vitéz József
 Székely tanító*

*József Csokonai Vitéz tanító és fennelt. Székelyország
 minden iskolában tanító, és tanítómester, és az egész iskolák
 tanítómestere Székelyországban. Képzés Székelyországban.
 Székelyországban.*

*József Csokonai Vitéz
 Székely tanító*

A szadai református anyakönyvben Csokonai József első említése 1827. november 14-én, az utolsó 1849. május 21-én történt. Ezalatt a 22 év alatt csakis mint házassági tanúval találkozhattunk vele, neki magának 25–47 éves kora között (feltéve, hogy 1802-ben született!) semmilyen anyakönyvezett eseménye – pl. gyermekének születése – nem volt.

Vizsont ugyanezekben az anyakönyvekben elgondolkodtató bejegyzések találhatók:

1. esketés 1834. november 13-án: Molnár László – Csokonai Mária;
2. halálozás 1837. augusztus 10-én: nemes Győri Andrásné – Csokonai Julianna 29 éves;
3. esketés 1837. október 23-án: nemes Szabó János – Csokonai Eszter;
4. esketés 1851. január 20-án: Dobos János – Csokonai Zsuzsanna.

Az 1834-es esketés a hévízgyörki református anyakönyvben is megtalálható (Molnár László akkor hévízgyörki tanító volt), és ott egyértelműen az áll: Csokonai Mária, a szadai tanító lánya.

Egy 1802-ben született férfinak aligha köthet házasságot 1834-ben a lánya (1.), de ha elméletileg lehetséges is lenne, az 1837-ben elhunyt, 1808-as születésű Julianna (2.) – akiről egyelőre csak feltételezzük, hogy a fenti lányokkal együtt (3., 4.) Csokonai József gyermeke – biztosan nem lehet az.

Mindebből sejthető, hogy Csokonai József szadai tanító nem 1802-ben született. De akkor ki volt ő, és hová tűnt Szadáról az 1850-es években?

A megfejtés logikája a következő volt: Dobos János, Csokonai Zsuzsanna férje 1854-ben került Ceglédre lelkésznek; úgy gondoltam, hogy ők vitték magukkal Ceglédre a szülőket. S mi található a ceglédi anyakönyvben:⁶

1. halálozás 1855. július 30-án: Tóth Lídia, Csokonai Vitéz József volt szadai tanító felesége, 73 éves;
2. halálozás 1860. április 4-én: özv. Csokonai József volt szadai tanító, 78 évesen.

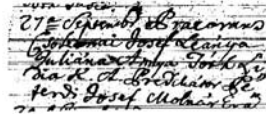
Most már nyilvánvaló tény, hogy a szadai tanító nem 1802-ben született, s így nem is lehet Csokonai Vitéz Mihály unokaöccse. Életkorából adódóan pályáját a 19. század

⁶ Lizik Zoltán ceglédi református lelkész szíves közlése.

elején kezdte, több helyen folytathatta, ahonnan azután felnőtt gyermekeivel 1827-ben Szadára került.

Egy másik témára kutatva, a mogyoródi református lakosság vizsgálata közben találtam a következőt:⁷

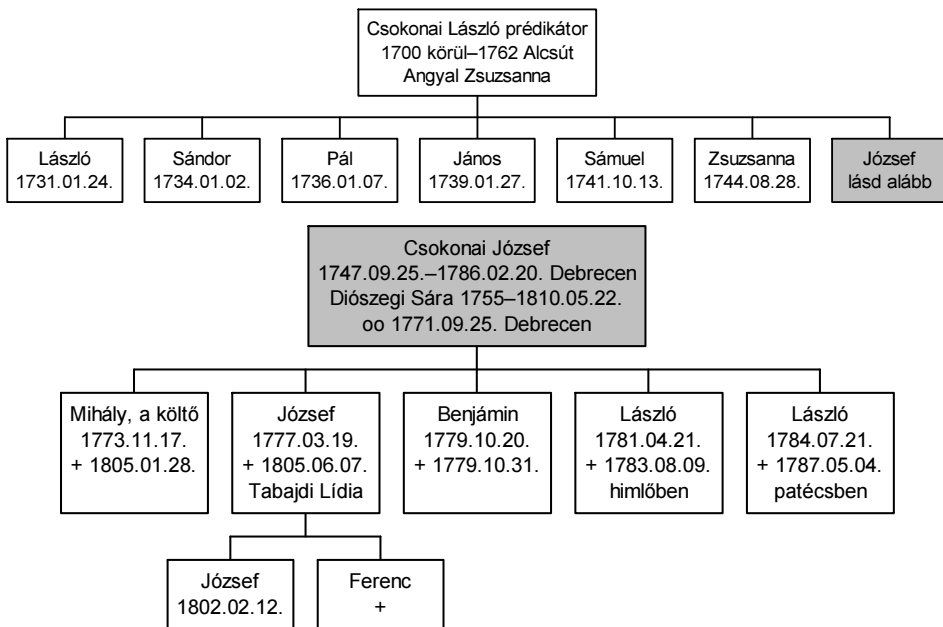
Irodalomtörténeti Közlemények
2003. CX. évfolyam 366. szám

Helyesen láttuk. Pályafutását mint praerans (előkönyörgő) kezdte Mogyoródon, itt született 1837-ben elhunyt leánya, Julianna. Innen a szomszédos Fótra került, ahol a többi gyermeke született,⁸ majd rövid hévízgyörki tartózkodás után, 1827-ben Szadára, ahol még 70 évesen is tanított.

Most már igencsak érdekes az az alapkérdés, milyen rokoni kapcsolat van Csokonai Vitéz Mihály és a szadai tanító között, milyen alapon írta utóbbi a nevezetes lemondó nyilatkozatot.

Az átláthatóság kedvéért nézzük meg a költő családfáját:

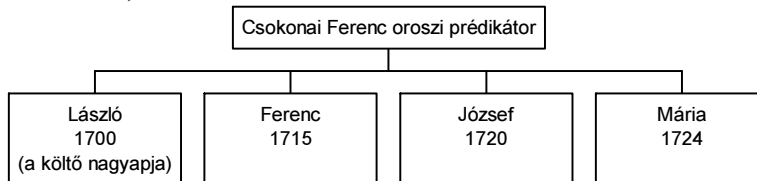
⁷ Mogyoródi református keresztelési anyakönyv, 1808. év. „27^a September Praeorans Csokonai Josef Leánya Juliána. Anyja Tóth Lidia. K. A. Predikátor Peterdi Josef Molnár Éva.”

⁸ Lásd az egyesített családfát.

Azt hiszem, világosan látszik, ha a szadai tanító László, a költő nagyapja ágán rokon, akkor csak a költő apjának valamelyik fiútestvérétől származhat. De ez nem biztos, hiszen ezekről a fiúkról nem tudunk, ám Lászlónak voltak testvérei, akikről többet tudunk!

Az előző generációról ismeretes, hogy legkorábbról, az 1700-as évek elejéről két Csokonai Ferenc prédikátort is ismerünk. Az egyikük 1711 előtt felső-szakállasi lelkész, 1711. május 12-től 1713-ig a Pozsony megyei Réte református lelkésze, 1720–1726-ig keszi pap, 1723–1733 között Apácaszakállason találjuk. 1738-ban jelen volt egy szakállasi pap temetésén. 1712. március 12-én Sámuel nevű fia született Rétén.⁹

A másik Ferenc, mondhatjuk úgy, hogy a mi Ferencünk – hiszen ő a költő dédapja – orosz lelkész volt. Az imént idézett munka is említi őt mint a barsi egyházmegyében található Kis-Szecse tanácsbíráját, 1712-ben. Több gyermekéről tudunk¹⁰ (a születési dátumok körülbelüliek):

Ha tehát nem a költő nagyapja ágán valósult meg a rokonság, akkor annak valamelyik testvére, Ferenc vagy József is lehetett a szadai tanító őse. De hol keressük a leszármazottait? Néhányuk talán a lelkészi és a tanítói pálya hagyományát folytatta, és Debrecenben is tanult, akkor pedig valami eligazításfélét találhatunk a kollégium könyveiben.

Három Csokonai József tanult Debrecenben.¹¹ 1743. április 23-án kezdte tanulmányait az első. Róla egyelőre csak annyit tudunk, hogy később, 1750–1752 között Cegléden volt tanító.¹² 1776-ban iratkozott be a II. osztályba a naszályi születésű, akkor már nő, második Csokonai József. 1778. március 30-án kezdte tanulmányait a harmadik József, aki Hajdúszováton született. Kiletét, szüleit, rokonságát nem sikerült meghatározni, mert a szováti anyakönyv első, 1735–1783-ig terjedő kötete elveszett, a későbbiekben pedig a szováti anyakönyvekben a Csokonai név nem fordul elő.

Naszály új helyszín, mégpedig az „öreg” Csokonaiak csallóközi tevékenységi területének szomszédságában. Mit mondanak a település anyakönyvei?

Id. Csokonai József – a fenti naszályi születésű ifj. József, debreceni diák apja – 1754–1771 között volt lelkész Naszályon. Az életéről és tevékenységéről megemlékező rövid írás¹³ homályba burkolja személyét, és nem követi pontosan az anyakönyvben feljegyzett eseményeket. Furcsa ember lehetett, annyi bizonyos; hiányosak ugyanis az anyakönyvi feljegyzések, évekig egy sort sem anyakönyvezett, nem tudni, hogyan vezette

⁹ ASZTALOS Miklós, *A Pozsony megyei Réte református egyházának feljegyzései és keresztelés könyve 1701–1717*, Pécs, 1924.

¹⁰ A ceglédi református lelkészi hivatalban őrzött feljegyzésekből; Lizik Zoltán szíves közlése.

¹¹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának szíves közlése.

¹² Lizik Zoltán szíves közlése.

¹³ TÍMÁR Ágnes, *Szülfalum egyháztörténete*, Naszály, 1993.

a reá bízott lelkeket. 1771-ben különös nyavalyájára hivatkozva nem folytatta tovább a tevékenységét, de a faluban maradt. Valószínűleg súlyos feledékenységgel járó, idegrendszeri problémái lehettek. 1781-ben feleségével együtt még keresztszülők voltak, 1783 februárjában azonban az asszony már mint özv. Csokonai Józsefné egyedül keresztanya. Csokonai József halála tehát 1782-re tehető. Apja állapotának rosszabbodása hazahozta a már tanítóskodó ifj. Józsefet feleségével, Matolcsi Máriával együtt. Nem tudjuk, hogy életben találta-e még apját, mire a naszályi tanítói állását sikerült elintéznie, de azt igen, hogy 1783. március 11-én Naszályon megszületett a legifjabb Csokonai József, a későbbi szadai tanító.

Az 1770-es években Debrecenben tanuló két Csokonai József közül az egyik Sárrétudvariba került tanítónak. Az 1780-ban tanítani kezdő József csakis a naszályi születésű lehetett. A szováti csak 1778-ban kezdte a tanulást, neki az 1780-as kinevezés még korai lett volna. Ha tehát a naszályi Csokonai Józsefről van szó, akkor ő megözvegyült (emlékezünk rá, hogy nősen iratkozott be a II. évfolyamra), mert 1780. január 26-án Sárrétudvariban feleségül vette Matolcsi Máriát. Röviddel ezután Gáborjába helyezték, ahonnan hirtelen eltűnt, s a Tiszántúli Egyházkerületben többé nem is került elő. Nem is bukkanhattunk rá, hiszen feleségével együtt visszatért Naszályba. Apja egyre romló egészségi állapota is hazahívhatta, vagy egyszerűen csak otthon akarta folytatni a tanítóskodást. Talán az előbbi elképzelés közelebb áll a valósághoz, mert 1784-től már sógora, Egresi János a naszályi tanító. Ifj. Csokonai József jobbnak látta talán, ha özvegy édesanyja Erzsébet lánya gondoskodása alatt marad.

Ami idősebb Csokonai József naszályi lelkész személyét illeti, ő nem volt más, mint a költő nagyapjának, Lászlónak 1720 körül született öccse. Ő az, aki 1743-tól Debrecenben tanult – nem véletlen, hogy fiát is Debrecenbe küldte tanulmányai befejezésére –, 1750–1752-ig Cegléden tanítóskodott, majd naszályi lelkész lett.

Vajon megkereste-e Debrecenben az 1776-ban ott tanuló ifj. naszályi Csokonai József első unokatestvérét, Csokonai József chirurgust? Minden bizonnyal; és az ő gyermekeik, egyrésztől a majdani szadai tanító, másrésztől Csokonai Vitéz Mihály költő pedig másod-unokatestvérek voltak. A rokonsági fok pontos megállapítása, valamint a lemondónyilatkozat két igen fontos következtetésre ad módot:

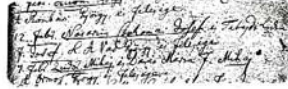
1. 1843-ban (a nyilatkozat kelte) – most már ismerve és tudva, hogy a nyilatkozó nem László családjából való – László családjának utolsó leszármazottja, az 1802-ben született József már nem élt.

2. Debrecenben, a Péterfia u. 957.-ben lakó, éppen 75 esztendőes Csokonai Vitéz Ferenc sem László vagy József, de még a mi legidősebb Ferencünk ágán sem lehet rokon, hiszen akkor neki is nyilatkoznia kellett volna.

Az unokaöcs

A szakirodalomban egyszer sem találkoztam azzal a ténnyel, hogy a költő öccse, József Bagaméren jegyző (nótárius) volt. Lehet, hogy később, még hátralévő három élet-

évében ispán lett, de fia születésekor, mint azt az alábbi anyakönyvi részlet is bizonyítja,¹⁴ 1802-ben jegyző volt.

Mit tudunk valójában a fiatalabb Józsefről?

1. Az a feltételezés, miszerint ő a szadai tanító – mint láttuk –, megdőlt.
2. A másik elképzelés szerint – mert valós bizonyíték nincs rá – ő volt az a színész, sűgő Csokonai Vitéz József, akiről hátrahagyott néhány munkáján kívül semmit sem tudunk. Kilián István is ezt fogadta el,¹⁵ azonban leszámazottjának tekinti a Debrecenben, 1875-ben született Csokonai Vitéz Mihályt; s mivel ez a feltevés téves (a későbbiekben még visszatérünk rá), eleve kétségeink vannak az elképzelést illetően.
3. A Dunamelléki Református Egyházkerület schematizmusa szerint¹⁶ 1844-ben Alsó-Vasadon van egy Csokonai József nevű tanító. 1849-ben Mogyoródra, majd Veresegyházra kerül, ahol 1858-ban nyugalomba vonul, de 1867-ig Veresegyházon él. Személyével valami nem volt rendben. Ha már 1844-től tanított, akkor miért lett 1854-ben újra „segéd iskolai tanító” Veresegyházon, majd mogyoródi rektor és 1858-ban nyugalmazott tanító? Ez csak mellékes kérdés, személyével nem ezért foglalkozunk. A Ceglédről kapott jegyzetek¹⁷ szerint ez a Csokonai József (felesége Papp Erzsébet) volt a szadai tanító és természetesen az 1802-ben született unokaöcs. A bagaméri József és a szadai tanító összekapcsolása még kísért; a szadai tanító említése viszont figyelmet érdemel, hiszen valójában annak 1817-ben Fóton született fiáról van szó.
4. A debreceni református anyakönyvekben gondosan alá vannak húzva a Csokonai családdal kapcsolatos bejegyzések. Egyet kivéve. Talán átsiklott felette a kutató tekintet? Halálozás 1841. augusztus 6-án: de 9 órakor elhunyt a Péterfia u. 452.-ben Csokonai József 40 esztendőskorában, mellvízkórban. Nagyon elgondolkodtató adat és időpont. Életkora alapján éppen ő lehetne a költő unokaöccse, s ha így van, akkor László ága kihalt, és József ágán a család legidősebb élő tagja a szadai tanító.

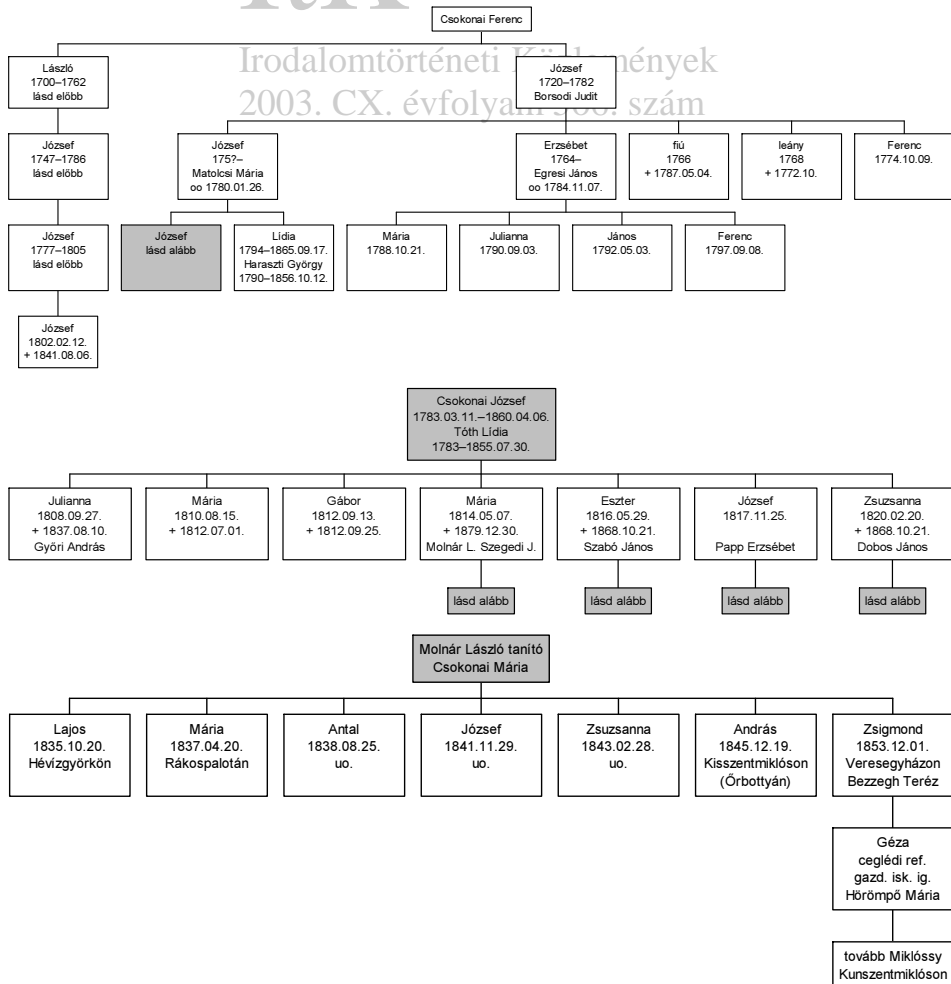
Tekintsük át László és József egyesített, László ágán kivonatos családfavázlatát:

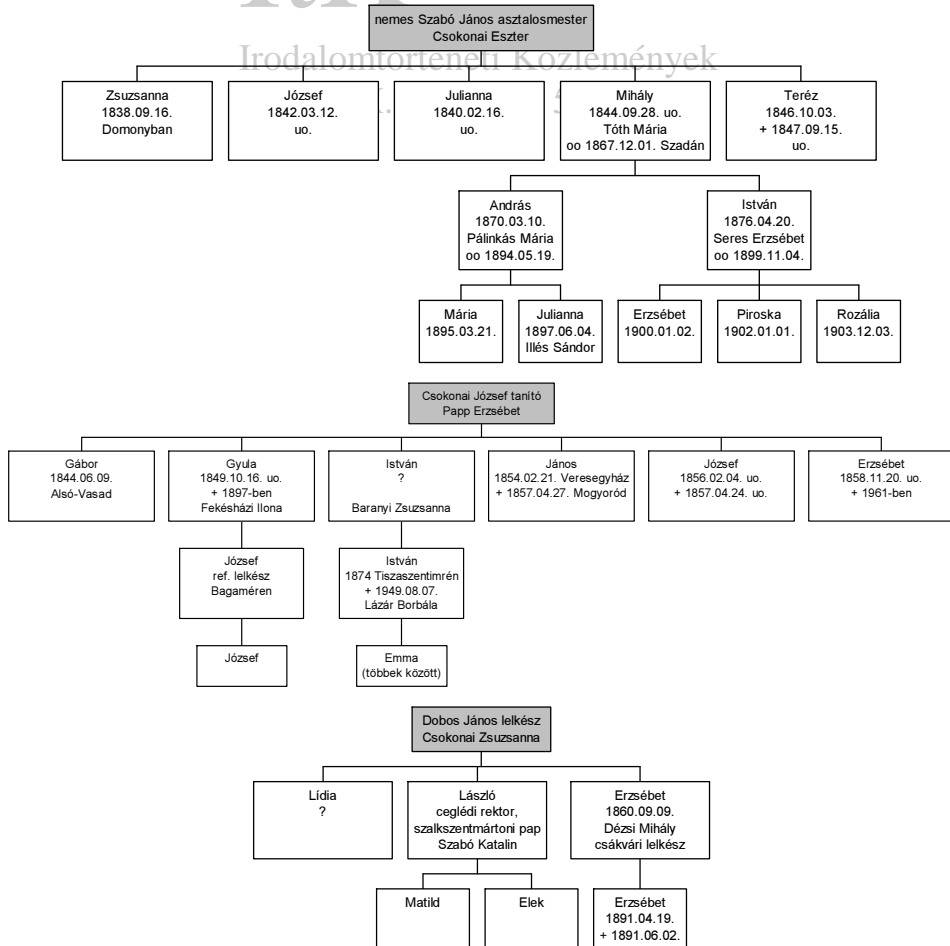
¹⁴ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának szíves közlése. „12. Febr. Notarius Csokonai Josef és Tabajdi Lidia f. Josef. K. A. Vas György és felesége.”

¹⁵ KILIÁN, *i. m.*

¹⁶ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának szíves közlése.

¹⁷ A ceglédi ref. lelkészi hivatalban lévő feljegyzésből Lizik Zoltán szíves közlése.

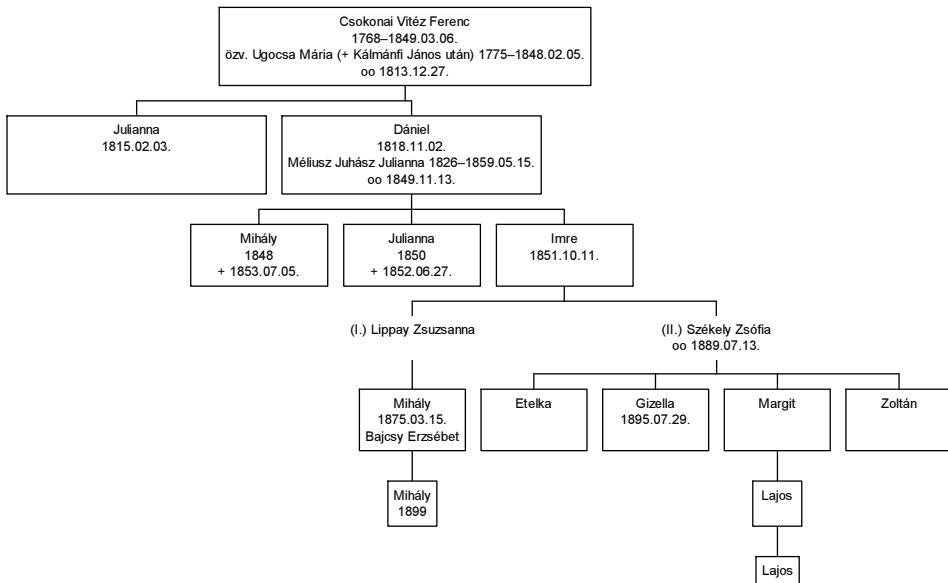
Csokonai Vitéz Ferenc

Minden igyekezetem ellenére sem sikerült kiderítenem, hogy 1768-ban (halálozásakor megadott kora alapján visszaszámolt dátum) Csokonai Ferenc hol és kinek a gyermekeként látta meg a napvilágot. Szinnyei¹⁸ annyival intézi el a kérdést az 1875-ben született Mihály szócikkében, hogy „A költő Csokonai Vitéz Mihály atyai nagybátyjának Ferencnek leszármazottja.” A baj csak az, hogy a költő apjának Ferenc nevű testvére nem volt, arról nem is beszélve, hogy a nagyapa 1762-ben elhunyt. Ennek a ténynek az ismeretében gondolhatta úgy Kilián István, hogy az 1875-ben született Mihály őse közelebbi család-

¹⁸ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*.

tag lehetett, talán éppen az „unokaöcs”, akit más „szabad” József hiányában a színész-súgóval azonosított. Pedig tévedett, az említett Mihály valóban Ferenc leszármazottja.

Ha tehát Ferenc a Csokonai család közelebbi rokona, akkor csakis az 1715 körül született Ferenc leszármazottja lehet. Erre egyelőre semmi bizonyíték sincs, s meg kell elégedni Ferenc alábbi családfájával:

Életkorából adódóan valószínűleg már özvegyen kötött házasságot Ugozca Máriával. (45 éves volt.) Az anyakönyv szerint 1813-ban a Mester utcai iskolában tanító, de tudjuk, hogy korábban Hajdúhadházon volt rektor, majd Tiszaugaron jegyző. Lehetséges, hogy az 1715 körül született Ferenc unokája? Mindenesetre az egyesített családfába László és József leszármazottai közé szinte bekívánkozik (a hiányzó egy generáció ellenére is) a fenti táblázat. Ám ha Ferenc rokon lett volna, akkor ugyanolyan másod-unokatestvére lett volna a költőnek, mint a szadai tanító.

Kérdés, hogyan találta meg Emich az általunk felvázolt rokoni kapcsolatot a szadai rektorral? És miért nem találta meg Ferencsel, ha volt? Gyanítom, hogy nem ilyen alapon jutott el Csokonai Józsefhez.

A Szadával szomszédos Veresegyház, de maga Szada is, akárcsak Fót, fontos szerepet játszott a reformkorban a pesti magyar értelmiség életében.¹⁹ Eleinte Karacs Ferenc rézmetsző veresegyházi szőlőjében vitatták meg az irodalmi élet eseményeit Fáy András, Döbrentei Gábor, Szemere Pál és mások. Később Fáy is vásárolt egy szőlőt, és nála is megfordultak a kor nagyjai, közöttük Kőlcsey Ferenc is. Fáy társasága 1832-ben Fóttra tette át székhelyét, ahol Fáy Vörösmarty Mihály szomszédságában vásárolt szőlőskertet.

¹⁹ HORVÁTH Lajos, *Veresegyház: Írók, szőlők, zsellérek*, Veresegyház, 1977.

E korántsem teljes felsorolással csak e vidék pezsgő irodalmi életét szeretném érzékeltetni. Eközben Fóton, majd Szadán élt Csokonai József tanító is. Karacsék, Fáyék és irodalmár barátaik hírből vagy személyesen is ismerhették.

Karacs Ferenc Mária nevű leányának férje, Környei Lajos református lelkész volt (többek között Alcsúton), testvére, Környei István²⁰ pedig szadai lelkész 1812–1853-ig, éppen Csokonai egész szadai működése alatt. (Maga Fáy András is Szadán kötött házasságot!) Környei István szadai lelkész lányát Dobos István veresegyházi református tiszteletes vette nőül, annak a Dobos Jánosnak a testvére, aki második feleségét, Csokonai Zsuzsannát Szadáról viszi majd Ceglédre. Ez utóbbi esemény már az „Emich utáni” időkből való, de ennek ellenére gondolom, így is érthető, amit mondani szeretnék: nevezetesen az, hogy a magyar irodalmi értékek kiadását és gondozását felvállaló Emich az akkori irodalomra fent említett képviselőitől értesülhetett arról, hogy Csokonai Vitéz Mihály rokona – és éppen József – Szadán tanító.

Találkoztak-e, beszélgettek-e a rokonsági fokról, tudtak-e az 1841-ben Debrecenben elhunyt Józsefről, Emich nyomozott-e egyáltalán Debrecenben, s ha igen, találkozott-e Csokonai Ferencel? Megannyi kérdés, amelyre nem ismerjük a választ. Az akkori viszonyok között Emich talán a legegyszerűbb megoldást választotta: a 60 esztendőes szadai tanítóval megíratta a lemondó nyilatkozatot, s ezzel a maga részéről tisztázottnak tekintette készülő kiadványterveinek jogi alapját. Ez utóbbi feltételezés azért fontos, mert Csokonai József nyilatkozata nem zárja ki Ferenc rokonságát a családdal! Ám erre csak akkor tudunk válaszolni, ha Ferenc felmenőit sikerül megtalálni.

Kérdőjelek bőven akadnak még, de két dolog kétségtelen bizonyítást nyert:

1. a szadai tanító nem Csokonai Vitéz Mihály öccsének 1802-ben született fia;
2. az 1875-ben született Csokonai Vitéz Mihály Csokonai Vitéz Ferenc leszármazottja.

Közben pedig felszínre került a szadai tanító népes családja és leszármazottai, a naszályi családrész, és egy 1841-es debreceni haláleset, mely talán a valódi unokaöcs elmúlását jegyezte fel.

²⁰ Karacs Zsigmond szíves közlése.